

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Οι περιπέτειες μιας ιδέας

«Όποιος έχει οράματα καλύτερα να πηγαίνει στον γιατρό»

Χέλμουτ Σμιτ,
πρώην καγκελάριος της Γερμανίας

«Τίποτα στην ιστορία δεν είναι αναπόφευκτο, εκτός από την επικρατούσα αίσθηση ότι, για να εξελιχθούν τα πράγματα διαφορετικά, οι γενεσιουργές αιτίες όφειλαν να είναι διαφορετικές»¹

E. H. Carr «What is History?»

Τον 1ο αιώνα μ.Χ. ένας έμπορος που ταξίδευε από τη Ρώμη στο Argentoratum (σημερινό Στρασβούργο), στη Μασσαλία ή στη Lutetia (αρχαίο όνομα του Παρισιού) ήξερε ότι ταξίδευε εντός των ορίων μιας περιοχής με ενιαία διοίκηση, κοινό νομικό σύστημα και χρησιμοποιούσε το ίδιο νόμισμα. Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, η Pax Romana, η επικράτηση μιας γλώσσας και της ελληνορωμαϊκής κουλτούρας εξασφάλισαν για μεγάλο χρονικό διάστημα συνθήκες ενότητας και ανάπτυξης σε σημαντικό τμήμα της ευρωπαϊκής ηπείρου. Ύστερα από λίγους αιώνες, η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία κατέρρευσε εξαιτίας εσωτερικών και εξωτερικών προβλημάτων. Η ανάμνησή της όμως έμεινε ζωντανή για μεγάλο διάστημα. Από

την πώση του Δυτικού Ρωμαϊκού Κράτους (476 μ.Χ.) η ιδέα κάποιας μορφής ενότητας ήταν παρούσα. «Το όραμα της αρμονίας και της ενότητας είχαν αναφορά πλέον στην οικουμενικότητα του Χριστιανισμού. Σύμφωνα με τη νέα κοσμοαντίληψη, η Χριστιανοσύνη αφορούσε μία και μοναδική κοινωνία, η οποία έπρεπε να διοικείται από δύο συμπληρωματικές αρχές: την κυβέρνηση, τους διαδόχους του Καίσαρα που θα επέβαλαν την τάξη στον εφήμερο κόσμο και την Εκκλησία, τους διαδόχους του Απόστολου Πέτρου, οι οποίοι θα υλοποιούσαν τους καθολικούς και απόλυτους κανόνες για την αιώνια σωτηρία».² Η στέψη του Καρλομάγνου τα Χριστούγεννα του 800 μ.Χ. ως αυτοκράτορα των Ρωμαίων (Imperator Romanorum) από τον Πάπα Λέοντα Γ' αναπτέρωσε τις ελπίδες για αναβίωση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας υπό νέα μορφή. Ο Καρλομάγνος κατόρθωσε να δημιουργήσει μια αυτοκρατορία, που εκτεινόταν στο μεγαλύτερο μέρος της Δυτικής Ευρώπης και ο πυρήνας της είναι παρόμοιος με τον αρχικό πυρήνα της ΕΟΚ ύστερα από περίπου 1.000 χρόνια. Η χρήση του όρου Ευρώπη έγινε συχνότερη στην εποχή του και πολλοί ιστορικοί θεωρούν την αυτοκρατορία του ως το «σημείο γέννησης της Ευρώπης». Η χρήση όμως του όρου Ευρώπη αντιστοιχούσε σε γεωγραφικό προσδιορισμό και όχι σε στοιχεία που προσδιορίζουν κοινή ταυτότητα ή πολύ περισσότερο ευρωπαϊκή συνείδηση, ενώ και «το καρολίγγειο κράτος απέχει πολύ από το να αναπαράγει το ρωμαϊκό πρότυπο».³ Σε μικρό διάστημα μετά τον θάνατο του Καρλομάγνου, η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία έπαψε να αποτελεί μια συνεκτική πολιτική οντότητα, παρότι επισήμως διαλύθηκε ύστερα από πολλούς αιώνες, το 1806.

Ο σχηματισμός των εθνικών κρατών τον 17ο αιώνα, η αυτονομία τους από τον Πάπα και η προσπάθεια κατάκτησης και διαφύλαξης της εθνικής ανεξαρτησίας έβαλε στο περιθώριο τις συζητήσεις περί ενιαίου κράτους και ηγεμονίας ενός αυτοκράτορα. Στη Βεσφαλία το 1648, οι βασιλείς της εποχής, εξαντλημένοι από τις μακρόχρονες θρησκευτικές συγκρούσεις, υπέγραψαν τη Συνθήκη που τερμάτιζε τον Τριακονταετή Πόλεμο. Επιθυμώντας να απαλλαγούν από την εξουσία του Πάπα, αποφάσισαν να αναγνωρίζει ο ένας το αποκλειστικό δικαίωμα του άλλου να ασκεί εξουσία στα εδάφη του. Ο καθένας αποδέχθηκε να μην υποστηρίζει ανθρώπους του ίδιου θρησκευτικού δόγματος στην επικράτεια των άλλων. Ο βασιλιάς

ή ο αυτοκράτορας, ως μοναδικός εκπρόσωπος του έθνους του, απέκτησε κυρίαρχη εξουσία στην κοινότητα ανθρώπων που βρίσκονταν στα όριά του. Τα κράτη συμφώνησαν να σέβεται το ένα την ανεξαρτησία του άλλου και να μην επεμβαίνει στις εσωτερικές του υποθέσεις. «Η Συνθήκη Ειρήνης της Βεσφαλίας, το 1648, υπήρξε σημείο καμπής στην ιστορία των εθνών. Το κράτος, όχι η αυτοκρατορία, ούτε η δυναστεία ή οι δρυσκευτικές πεποιθήσεις, έγινε πλέον ο θεμέλιος λίθος της ευρωπαϊκής τάξης. Η ιδέα της εθνικής κυριαρχίας δημιουργήθηκε».⁴ Αυτό ακριβώς είναι το έδαφος πάνω στο οποίο λειτούργησε μέχρι σήμερα όχι μόνο η ευρωπαϊκή αλλά και η παγκόσμια τάξη, έχοντας ως πυρήνα της το έθνος-κράτος. Αυτό το κράτος δεν αναγνωρίζει καμία πολιτική αρχή ανώτερή του. «Η ανάπτυξη του κυρίαρχου κράτους συνεπαγόταν επίσης την ανάπτυξη του σύγχρονου συστήματος κρατών ή των σύγχρονων διεθνών σχέσεων (της διπλωματίας, του πολέμου, του διεθνούς δικαίου, των διεθνών δεσμών κ.λπ.), αυτό όμως αντιμετωπίστηκε ως επακόλουθο ή απόρροια του ίδιου του κυρίαρχου κράτους».⁵ Το ευρωπαϊκό σύστημα βασίστηκε στην ισορροπία δυνάμεων, πράγμα που διατηρήθηκε και τους επόμενους αιώνες, και κάθε φορά που έγινε απόπειρα να διαταραχθεί αυτή η ισορροπία είχε ως αποτέλεσμα τεράστιες καταστροφές. Οι πολίτες ένιωθαν ασφαλείς στα όρια της νέας επικράτειας των εθνικών κρατών. Η εθνική ταυτότητα, που άρχισε να δημιουργείται τότε, παραμένει εξαιρετικά ισχυρή μέχρι σήμερα και το έθνος-κράτος εξακολουθεί να αποτελεί την κυρίαρχη μορφή πολιτικής οργάνωσης.

Η ιδέα μιας ενιαίας πολιτικής οντότητας άρχισε να συζητείται ξανά μετά την Αμερικανική Επανάσταση, την ένωση των Πολιτειών υπό κοινή διοίκηση και τη δημιουργία των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής. Στη Γαλλία η συζήτηση άρχισε να αναπτύσσεται μετά την επανάσταση. Ο Ναπολέων επιθυμούσε μια ενωμένη Ευρώπη, αλλά υπό γαλλική κυριαρχία. Οι Γάλλοι σοσιαλιστές οραματιστές Σεν Σιμόν και Ογκιστέν Τιερί μίλησαν, το 1814, για κάποιου είδους ευρωπαϊκή κοινοβουλευτική συνομοσπονδία. Η συζήτηση είχε ήδη επεκταθεί και πέραν των γαλλικών συνόρων.

Λίγα χρόνια αργότερα, στις 3 Μαΐου 1831, ο Πολωνός Βόιτσεχ Γιαστρομπόφσκι παρουσίασε πρόταση 77 άρθρων «Για διαρκή ειρήνη μεταξύ των εθνών», που αποτελεί και το πρώτο πρόγραμμα Ευρωπαϊκού Συντάγματος

μιας ενιαίας οντότητας, με ενιαίους δεσμούς και δικαστικό σύστημα. Ο όρος «Ηνωμένες Πολιτείες της Ευρώπης» χρησιμοποιήθηκε από τον Βίκτωρα Ουγκώ στη διάρκεια ομιλίας του στο Διεθνές Συνέδριο Ειρήνης, το 1849. «Θα έρδει μια μέρα που όλα τα έθνη της ηπείρου μας θα σχηματίσουν μια ευρωπαϊκή αδελφότητα... Θα έλδει μια μέρα που θα δούμε τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και τις Ηνωμένες Πολιτείες της Ευρώπης, πρόσωπο με πρόσωπο, να απλώνουν το χέρι τους η μία προς την άλλη, κατά πλάτος της θάλασσας...»⁶ τόνισε με δέρμη.

Ωστόσο, οι ιδέες της πολιτικής ενοποίησης προβάλλονταν από κάποιους μεμονωμένους οραματιστές, δίχως να έχει δημιουργηθεί κάποιας μορφής κίνημα. Αυτό που άρχισε να αναπτύσσεται με πολύ πιο γρήγορους ρυθμούς ήταν η υλοποίηση της ιδέας για στενότερη οικονομική συνεργασία. Μετά την ήττα του Ναπολέοντα 38 γερμανικά κρατίδια αποφάσισαν να σχηματίσουν τη Γερμανική Συνομοσπονδία σε αντικατάσταση της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, που είχε διαλυθεί νωρίτερα. Το 1834 τα μέλη της Συνομοσπονδίας δημιούργησαν μια τελωνειακή ένωση.

Το 1866 άρχισε να λειτουργεί η Λατινική Νομισματική Ένωση. Αρχικά μέλη ήταν η Γαλλία, το Βέλγιο, η Ιταλία και η Ελβετία. Οι ισοτιμίες των νομισμάτων των χωρών αυτών «κλειδώθηκαν» σε σταθερό επίπεδο στις μεταξύ τους συναλλαγές. Ύστερα από δύο χρόνια, στα 4 ιδρυτικά μέλη προστέθηκαν η Ισπανία και η Ελλάδα, ενώ το 1889 η Ένωση διευρύνθηκε περαιτέρω με τη συμμετοχή της Ρουμανίας, της Βουλγαρίας, της Σερβίας, του Σαν Μαρίνο και της... Βενεζουέλας. Η Ένωση διαλύθηκε ουσιαστικά με την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου το 1914, όταν έφθασε στο τέλος του και το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα που ήταν βασισμένο στον κανόνα του χρυσού (επσημώς η Ένωση διαλύθηκε το 1927).⁷

Και στη Λατινική Ένωση, όπως και στη σημερινή Νομισματική Ένωση, «τα διαφορετικά οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα οδήγησαν τα κράτη-μέλη σε συμπεριφορές που πρωτίστως υπηρετούσαν ακριβώς αυτά τα συμφέροντα, βάζοντας το κοινό συμφέρον σε δεύτερη μοίρα».⁸

Οι καταστροφικές συνέπειες του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου φαίνεται πως δεν δίδαξαν πολλά στους ηγέτες που συγκεντρώθηκαν στις Βερσαλλίες για τις μεταπολεμικές διευθετήσεις. Όπως προσφυώς έγραψε ο Κέινς στο άκρως διεισδυτικό και προφητικό έργο του, *The Economic Consequences*

of The Peace, «επρόκειτο για μια διευθέτηση πολιτικών μνησικακιών. Η μελλοντική ζωή στην Ευρώπη δεν ήταν στο πεδίο των ενδιαφερόντων τους. Τα μέσα επιβίωσης δεν ήταν η ανησυχία τους. Οι προκαταλήψεις τους, καλές και κακές μαζί, με αναφορές σε σύνορα και εθνικότητες, με ισορροπίες δυνάμεων, με τη μεγιστοποίηση των κερδών για τις χώρες τους και την αποδυνάμωση ισχυρών κι επικίνδυνων εχθρών, η εκδίκηση και η μετακίνηση των τεράστιων οικονομικών βαρών στις πλάτες των ηττημένων ήταν η κύρια έγνοια τους».⁹

Οι τραγικές συνέπειες του πολέμου αποτέλεσαν το έναυσμα για την αναβίωση της ευρωπαϊκής ιδέας, κυρίως σε επίπεδο διανοουμένων. Η υπόθεση απέκτησε νέα δυναμική, μετά και τη δημιουργία της Κοινωνίας των Εθνών (ΚτΕ) το 1919.

Το 1923 ο Ρίχαρντ Κουντενχόβε-Καλέργκι δημοσιεύει το «Πανερωπαϊκό Μανιφέστο» και ιδρύει την «Πανερωπαϊκή Ένωση» με στόχο την πολιτική ενοποίηση της Ευρώπης.¹⁰ Το 1926 πραγματοποιείται στη Βιέννη το πρώτο συνέδριο της Ένωσης. Ανάμεσα στους σημαντικούς διανοούμενους που υποστήριξαν την κίνηση και κατά καιρούς μετείχαν στις δραστηριότητές της ήταν ο Άλμπερτ Αϊνστάιν, ο Τόμας Μαν και ο Σίγκμουντ Φρόιντ και κορυφαίοι οικονομολόγοι, μεταξύ των οποίων φυσικά ο Τζον Μείναρντ Κέινς. Το 1927 γίνεται επίτιμος πρόεδρος της Ένωσης ο Γάλλος υπουργός Εξωτερικών Αριστίντ Μπριάν, ο οποίος στην ετήσια Συνέλευση της Κοινωνίας των Εθνών, τον Σεπτέμβριο του 1929, προτείνει τη δημιουργία μιας Ομοσπονδιακής Ευρώπης από 27 ευρωπαϊκά κράτη. Το ζήτημα συζητήθηκε εκτενώς και στη Συνέλευση της ΚτΕ του 1931 συγκροτήθηκε και σχετική Επιτροπή, όμως με την άνοδο του ναζισμού το σχέδιο οδηγήθηκε σε ναυάγιο. Ο Χίτλερ μιλούσε κι αυτός για μια ενωμένη Ευρώπη, αλλά υπό τη ναζιστική μπότα. «Δεν είναι πολύ έξυπνο να φανταστούμε ότι, σε ένα τόσο στριμωγμένο σπίτι όπως είναι η Ευρώπη, μια κοινότητα λαών μπορεί να διατηρήσει διαφορετικά νομικά συστήματα και διαφορετικές αντιλήψεις του νόμου για πολύ» είπε σε μια ομιλία του στο Ράιχσταγκ το 1936.¹¹

Ακολούθησαν μερικά από τα πιο σκοτεινά χρόνια της ευρωπαϊκής ιστορίας. Τα ευρωπαϊκά κράτη, πριν συνέλθουν από τις πληγές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και σε κάποιο βαθμό εξαιτίας του τρόπου με τον οποίο

διαχειρίστηκαν τις συνέπειές του, οδηγήθηκαν σε έναν ακόμη πιο καταστροφικό πόλεμο: τον Β΄ Παγκόσμιο.

Η έκβαση του πολέμου δεν είχε ακόμη κριθεί, η Ευρώπη έχανε τον ανδρό της νεολαίας της στα πεδία των μαχών, κάποιες από τις μεγαλύτερες πόλεις της είχαν μεταβληθεί σε ερείπια, το μίσος κι ο θάνατος κυριαρχούσαν στην ήπειρο, όταν ο Ζαν Μονέ, ιδύνων νους και συντάκτης του Σχεδίου Σουμιάν για τη συγχώνευση της βαριάς βιομηχανίας της Δυτικής Ευρώπης, ως μέλος της εξόριστης γαλλικής κυβέρνησης στο Αλγέρι, δήλωνε στις 5 Αυγούστου του 1943: «Δεν πρόκειται να υπάρξει ειρήνη στην Ευρώπη αν τα κράτη ανασυσταθούν στη βάση της εθνικής κυριαρχίας. Οι ευρωπαϊκές χώρες δεν είναι αρκετά ισχυρές για να εγγυηθούν ευημερία και κοινωνική πρόοδο στους λαούς τους. Τα κράτη της Ευρώπης πρέπει συνεπώς να σχηματίσουν μια ομοσπονδία ή μια ευρωπαϊκή οντότητα που θα τα καταστήσει μια κοινή οικονομική μονάδα».¹²

Ήδη είχαν ξεκινήσει συζητήσεις για διαφόρων ειδών οικονομικές συνεργασίες μετά τον πόλεμο. Τον Σεπτέμβριο του 1944, οι εξόριστες κυβερνήσεις Βελγίου, Ολλανδίας και Λουξεμβούργου στο Λονδίνο υπέγραψαν συμφωνία για τελωνειακή ένωση.¹³

Ο φόβος και η απειλησιόα ως κινητήριες δυνάμεις

Μόλις ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος έληξε, η αίσθηση ότι «αυτό δεν πρέπει να συμβεί ξανά» έγινε κυρίαρχη. Η ανάγκη για πολιτική ενοποίηση και για τη μορφή που θα προσλάμβανε έγινε βασικό θέμα συζήτησης σε μεγάλο τμήμα της πολιτικής, ακαδημαϊκής και οικονομικής ελίτ.

Ακόμα και οι Βρετανοί, που πάντα κρατούσαν αποστάσεις για όσα συμβαίνουν στην ήπειρο (Continent), μιλούσαν τώρα για την ανάγκη ενοποίησης, παρότι εξακολουθούσαν να επιφυλάσσουν ειδικό ρόλο στον εαυτό τους. Στις 19 Σεπτεμβρίου του 1946 ο Ουίνστον Τσόρτσιλ, στην περίφημη ομιλία του στο Πανεπιστήμιο της Ζυρίχης, κάλεσε τις ευρωπαϊκές χώρες: «Να δημιουργήσουμε ένα είδος Ηνωμένων Πολιτειών της Ευρώπης. Η διαδικασία είναι απλή. Το μόνο που χρειάζεται είναι η απόφαση εκατοντάδων εκατομμυρίων ανδρών και γυναικών να κάνουν το σωστό αντί για το λάθος και να κερδίσουν ως επιβράβευση την ευλογία αντί για την κατάρα».¹⁴ Ο

Τσόρτσιλ πίστευε ότι τον πρώτο ρόλο στη δημιουργία κάποιου τύπου Ηνωμένων Πολιτειών της Ευρώπης θα έπρεπε να έχουν η Γαλλία και η Γερμανία και η Βρετανία να παραμείνει επικεφαλής της Κοινοπολιτείας των Εθνών. (Ίσως δεν φανταζόταν ότι ύστερα από 71 χρόνια θα συζητιόταν μετ' επιτάσεως αυτή η δέση του).

Οι μεταπολεμικές συνθήκες βοηθούσαν στην πραγματοποίηση της επιθυμίας για ενοποίηση. Η δυσκολία βέβαια να ενωθούν τόσες χώρες, που όλο αυτό το διάστημα είχαν αναπτυχθεί με διαφορετικές κουλτούρες, είχαν σχηματιστεί μέσα από διαφορετικές ιστορικές διαδρομές και με διαφορετικά πολιτικά συστήματα, ήταν προφανής.

Τα βασικά ερωτήματα που ζητούσαν απάντηση ήταν: «Πώς η Ευρώπη δεν θα ξαναζήσει τους εφιάλτες του παρελθόντος; Πώς τη δέση της αντιπαλότητας θα πάρει η συνεργασία;» Αλλά δεν ήταν μόνο αυτά. Τα ζητήματα ασφάλειας είχαν αποκτήσει νέα διάσταση μετά τη λήξη του πολέμου. Ένα από τα βασικά ερωτήματα της εποχής δεν αφορούσε μόνο στο πώς θα αποφευχθεί ένας νέος πόλεμος μεταξύ των κρατών της Δυτικής Ευρώπης, θα επικρατήσει η ειρήνη και θα εξασφαλιστεί ευημερία μεταξύ των πολιτών, αλλά και πώς θα αντιμετωπιστεί η νέα μεγάλη απειλή. Και η απειλή αυτή ήταν η Σοβιετική Ένωση. Η μισή Ευρώπη βρισκόταν υπό τη ρωσική επιρροή και ο Ψυχρός Πόλεμος μόλις άρχιζε. Τα ευρωπαϊκά κράτη αντιλαμβάνονταν ότι το καθένα μόνο του δεν μπορούσε να αντιμετωπίσει τον κίνδυνο. Η «ομπρέλα», που είχε φτιαχτεί το 1949 με τη συγκρότηση του NATO και την πρωτοκαθεδρία των ΗΠΑ, αποτελούσε την απάντηση στο μεγάλο ζήτημα της ασφάλειας και ήταν ένας σημαντικός παράγοντας που έκανε τα κράτη να αφήσουν στην άκρη τις παλιές έχθρες. Η ιδέα της Ενωμένης Ευρώπης δεν τρεφόταν μόνο από τις συμφορές του παρελθόντος, αλλά κυρίως από τον φόβο για τις νέες συμφορές που πιθανόν επεφύλασσε το μέλλον. Σε έναν πολύ προσφυή χαρακτηρισμό του, ένας από τους πρωταγωνιστές της εποχής στις διαδικασίες ενοποίησης και στη συνέχεια Γενικός Γραμματέας του NATO, ο Βέλγος Πολ Ανρί Σπάακ, δήλωσε ότι «ο πραγματικός πατέρας της Ευρωπαϊκής Κοινότητας είναι ο Στάλιν, καθώς ο φόβος της Σοβιετικής Ένωσης έδωσε την απαραίτητη ώθηση στα ευρωπαϊκά κράτη να δράσουν από κοινού, αντί να δρα το καθένα μόνο του».¹⁵

Το κίνημα για την ευρωπαϊκή ενοποίηση απέκτησε μεγάλες διαστάσεις και τον Μάιο του 1948 συγκεντρώθηκαν στη Χάγη 800 αντιπρόσωποι από 16 χώρες, που συγκρότησαν το Συνέδριο για την Ευρώπη. Προεδρεύοντας του ίδιου του Τσόρτσιλ, οι συμμετέχοντες προτείνουν τη δημιουργία μιας ευρωπαϊκής συνέλευσης διαβουλεύσεων και ενός ευρωπαϊκού ειδικού συμβουλίου, που θα επιφορτιστούν με το καθήκον να προετοιμάσουν την πολιτική και οικονομική ολοκλήρωση των ευρωπαϊκών χωρών.¹⁶ Στη διάρκεια των διαβουλεύσεων, ήταν προφανής ο διαχωρισμός σε δύο τάσεις: Οι Γάλλοι, οι Βέλγοι, οι Ιταλοί, οι Ολλανδοί και οι περισσότεροι εκπρόσωποι των συνδικάτων που μετείχαν στα διάφορα ειδών συνέδρια τάσσονταν υπέρ μιας ευρωπαϊκής ομοσπονδίας, ενώ οι Βρετανοί και οι Σκανδιναβοί τάσσονταν υπέρ της στενότερης συνεργασίας στην οποία τον πρώτο ρόλο θα είχαν οι κυβερνήσεις και τα εθνικά Κοινοβούλια (πόσο έχουν αλλάξει από τότε;).

Οι αποφάσεις του συνεδρίου κινούνταν γύρω από τις απόψεις των «ενωσιακών», που είχαν επικρατήσει στην αντιπαράθεση με τους «ομοσπονδιακούς», και οι βασικές αρχές είναι αυτές πάνω στις οποίες κινήθηκαν στη συνέχεια οι προσπάθειες ευρωπαϊκής ενοποίησης. Προέβλεπαν:

1. Οικονομική ενοποίηση με τη δημιουργία προϋποθέσεων για την κατάργηση των εθνικών συνόρων και τη δημιουργία κοινής αγοράς. Στη συνέχεια θα μπορούσε να δημιουργηθεί νομοματική ένωση για την ελεύθερη κίνηση κεφαλαίων μεταξύ των κρατών-μελών.
2. Τη συγγραφή μιας Ευρωπαϊκής Χάρτας Δικαιωμάτων, που θα κωδικοποιεί τα δικαιώματα αυτών που ζουν στις ευρωπαϊκές χώρες και τη δημιουργία Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου.
3. Τη συγκρότηση Ευρωπαϊκής Συνέλευσης. Το Σώμα αυτό θα εκλεγόταν από τα εθνικά Κοινοβούλια και θα εξέφραζε την ευρωπαϊκή κοινή γνώμη στη διαδικασία της ενοποίησης.

Στο κείμενο υπήρχαν και οι δύο όροι: «ένωση» και «ομοσπονδία». Όμως παράλληλα οι συντάκτες του καλούσαν για την προστασία της «εθνικής κυριαρχίας».¹⁷ Η υλοποίηση των αποφάσεων δεν προχώρησε, αφού δεν συγκροτήθηκε μια ομάδα κρατών που θα οδηγούσε στα επόμενα βήματα.

Οι ΗΠΑ, που είχαν αντικαταστήσει τη Μεγάλη Βρετανία στον παγκόσμιο ρόλο της και είχαν αναδειχθεί σε αντίπαλο δέος της Σοβιετικής Ένωσης, ενδιαφέρονταν για τη στενότερη συνεργασία των Ευρωπαίων συμμάχων τους, υπό τη δική τους εποπτεία. «Σε αντίθεση με την κατάσταση μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η εχθρότητα δεν είχε ως συνέπεια μια “εχθρική ειρήνη”, κάποιες “Βερσαλλίες II”. Δεν επαναλήφθηκαν τα λάθη του παρελθόντος».¹⁸ Αυτή τη φορά δεν επιχειρήθηκε η παραδειγματική τιμωρία των ηττημένων, αλλά επελέγη ο δρόμος της ενσωμάτωσής τους σε ένα ευρύτερο ευρωπαϊκό σχέδιο.

Το 1949, με τις αμερικανικές ευλογίες, ιδρύεται το Συμβούλιο της Ευρώπης. Ιδρυτικά μέλη ήταν η Βρετανία, η Δυτική Γερμανία, η Γαλλία, το Βέλγιο και η Ιταλία με στόχο την «επίτευξη στενότερης ενότητας μεταξύ των μελών του, ώστε να διαφυλαχθούν και να προωθηθούν τα κοινά ιδεώδη και οι αρχές και να ευνοηθεί η οικονομική πρόοδός τους».¹⁹

Ύστερα από λίγους μήνες, στις 9 Μαΐου του 1950, το Βέλγιο, η Γαλλία, η Δυτική Γερμανία, η Ιταλία, το Λουξεμβούργο και η Ολλανδία αποφάσισαν να κάνουν ένα βήμα παραπάνω: Να προχωρήσουν στη στενή διασύνδεση των οικονομιών τους, μέσω της δημιουργίας της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνδρακα και Χάλυβα, ώστε να ενισχυθούν τα κοινά συμφέροντα και ο πόλεμος μεταξύ τους να είναι πολύ δύσκολο να ξεσπάσει ξανά.

Η ύφεση των εθνικισμών και το πρώτο μεγάλο βήμα

Οι συζητήσεις για ενοποίηση τροφοδοτούνταν και από την κατάσταση στο εσωτερικό των χωρών. Οι ευρωπαϊκοί λαοί έβγαιναν από τον πόλεμο τσακισμένοι. Το εθνικιστικό συναίσθημα των προηγούμενων αιώνων βρισκόταν σε ύφεση. Το 1950, τα ευρωπαϊκά κράτη για διαφορετικούς λόγους, όπως περιγράφει ο Ερνστ Χάας,²⁰ έβλεπαν το μέλλον με μελαγχολία. Οι Γερμανοί, στιγματισμένοι από τη ναζιστική περίοδο και τις συμφορές που είχαν προκαλέσει στην Ευρώπη, προσπαθούσαν να βρουν τρόπους για να επανακτήσουν κάποια διεδνή αποδοχή. Οι Ιταλοί το ίδιο, μετά τη φασιστική περιπέτεια. Και οι δυο θεωρούσαν ως αιτίες των δεινών τους την επικράτηση εθνικιστικών ιδεολογιών. Γι' αυτό αντιμετώπιζαν το ζήτημα της εθνικής τους ταυτότητας με πολύ μεγάλη προσοχή. Οι Γάλλοι ζούσαν

με το φάντασμα της ήττας. Προσπαδούσαν να ελέγξουν τον πληθωρισμό και να προχωρήσουν στην οικονομική ανοικοδόμηση, ζώντας πλέον στη σκιά των Αγγλοσαξόνων. Οι χώρες της Μπενελούξ αισθάνονταν πιο αδύναμες παρά ποτέ, βλέποντας την ουδετερότητά τους να έχει αγνοηθεί και το εξωτερικό τους εμπόριο να βρίσκεται στα χέρια δυνάμεων πέρα από τον έλεγχό τους. Οι Βρετανοί αισθάνονταν αυτοπεποίθηση ως η δύναμη που είχε παίξει καθοριστικό ρόλο στην ήττα του Χίτλερ, έβλεπαν όμως ότι την παγκόσμια πρωτοκαθεδρία πλέον δεν την είχε η Βρετανική Αυτοκρατορία, αλλά οι ΗΠΑ. Η εθνική συνείδηση αντανakλούσε αυτήν την εικόνα, η οποία δεν είχε καμία σχέση με την περίοδο εθνικής περηφάνειας που επικρατούσε στην προπολεμική περίοδο. Το εθνικό αίσθημα λοιπόν ήταν πολύ χαμηλό στη Γερμανία και στην Ιταλία, ενώ και στη Γαλλία, το Βέλγιο και την Ολλανδία δεν κατείχε υψηλή θέση στα μυαλά των ανθρώπων. Οι βασικές προτεραιότητες εκείνες τις ώρες ήταν άλλες: η σκληρή δουλειά, η ανάγκη επενδύσεων, η αναζήτηση αγορών για εξαγωγές, η εθνικοποίηση της βιομηχανίας, η επέκταση των κοινωνικών δικαιωμάτων και η μεγάλη απειλή του κομμουνισμού. Έτσι λοιπόν οι εθνικές ιδεολογίες των κυρίαρχων ελίτ, στις αρχές του 1950, απέιχαν πολύ από το να αποπνέουν ενδουσιασμό, αυτοπεποίθηση, σιγουριά, επιθετικότητα. Αντιθέτως, η κατάσταση επέβαλε την αναζήτηση εναλλακτικών πολιτικών που θα μπορούσαν να εγγυηθούν την ασφάλεια και την ευημερία, δίχως την επανάληψη λαθών των ηγετών της προηγούμενης γενιάς. Το κλίμα αυτό συνιστούσε γόνιμο έδαφος για την καλλιέργεια της ιδέας μιας Ενωμένης Ευρώπης, μέσω ενός πυκνού δικτύου διακυβερνητικών δεσμών, που τελικά θα μπορούσε να οδηγήσει στη δημιουργία Ομοσπονδίας.

Η Διακήρυξη, που παρουσίασε ο Γάλλος υπουργός Εξωτερικών Ρομπέρ Σουμάν στις 9 Μαΐου 1950, έκανε τη σύνδεση ανάμεσα στην έλλειψη ενοποίησης και στον πόλεμο απολύτως καθαρή.

Το κείμενο για τη δημιουργία της Κοινότητας Άνδρακα και Χάλυβα, που οδήγησε στη δημιουργία της σημερινής Ευρωπαϊκής Ένωσης, αιτηρεί τις απόψεις του Ζαν Μονέ για την κατάκτηση ενός ειρηνικού μέλλοντος στην Ευρώπη μέσω της συγκρότησης μιας κοινότητας κρατών, που θα αντικαθιστούσε τον κρατικό ανταγωνισμό, που τόσο είχε κοστίσει στην ήπειρο.

«Η παγκόσμια ειρήνη δεν μπορεί να διαφυλαχθεί αν δεν αναληφθούν

δημιουργικές προσπάθειες ανάλογες των κινδύνων που την απειλούν. Η συμβολή που μπορεί να έχει μια οργανωμένη και ζωντανή Ευρώπη στον πολιτισμό είναι απαραίτητη για τη διατήρηση ειρηνικών σχέσεων. Διαδραματίζοντας για περισσότερα από είκοσι χρόνια τον ρόλο πρωτεργάτη για μια ενωμένη Ευρώπη, η Γαλλία είχε πάντα ως ουσιαστικό στόχο να υπηρετεί την ειρήνη. Επειδή δεν επιτεύχθηκε η Ευρώπη, είχαμε πόλεμο.

Η Ευρώπη δεν θα δημιουργηθεί μεμιάς, ούτε σε ένα συνολικό σχέδιο: θα οικοδομηθεί μέσα από συγκεκριμένα επιτεύγματα που κατ' αρχάς θα δημιουργήσουν μια πραγματική αλληλεγγύη. Η συνένωση των ευρωπαϊκών εθνών απαιτεί να εξαλειφθεί η μακραίωνη διαμάχη μεταξύ Γαλλίας και Γερμανίας. Η δράση που θα αναλάβουμε πρέπει να αφορά κατά πρώτο λόγο τη Γαλλία και τη Γερμανία.

Για τον σκοπό αυτόν, η γαλλική κυβέρνηση προτείνει να αναληφθεί αμέσως δράση σε ένα περιορισμένης εμβέλειας αλλά καίριο σημείο: να τεθεί το σύνολο της γαλλογερμανικής παραγωγής άνθρακα και χάλυβα υπό μια κοινή ανώτατη αρχή, της οποίας η οργάνωση θα δίνει τη δυνατότητα συμμετοχής και σε άλλες χώρες της Ευρώπης.

Η από κοινού διαχείριση της παραγωγής άνθρακα και χάλυβα θα εξασφαλίσει αμέσως την εγκαθίδρυση κοινών βάσεων οικονομικής ανάπτυξης, πρώτο στάδιο μιας Ευρωπαϊκής Ομοσπονδίας, και θα αλλάξει το πεπρωμένο αυτών των περιοχών που επί πολλά χρόνια αφιερώθηκαν στην κατασκευή όπλων για πολέμους, των οποίων υπήρξαν πάντα τα πρώτα θύματα.

Η αλληλεγγύη κατά την παραγωγή, που θα διαμορφωθεί με αυτόν τον τρόπο, θα αποδείξει ότι κάθε πόλεμος μεταξύ Γαλλίας και Γερμανίας είναι όχι μόνον αδιανόητος αλλά και υλικά αδύνατος. Η εγκαθίδρυση αυτής της ισχυρής ενότητας παραγωγής, που θα είναι ανοιχτή σε όσες χώρες επιθυμούν να συμμετάσχουν και θα παράσχει τελικά σε όλες τις συμμετέχουσες χώρες τα θεμελιώδη στοιχεία της βιομηχανικής παραγωγής με τις ίδιες προϋποθέσεις, θα δέσει τα πραγματικά θεμέλια της οικονομικής ενοποίησης τους.

Έτσι θα πραγματοποιηθεί απλά και γρήγορα η συγχώνευση των συμφερόντων που είναι αναγκαία για την εγκαθίδρυση μιας οικονομικής κοινότητας, και θα δημιουργηθεί η “μαγιά” μιας ευρύτερης και βαθύτερης κοινότητας μεταξύ των χωρών, που για μεγάλο διάστημα τις χώριζαν αιματηρές διενέξεις.

Με την κοινή διαχείριση της βασικής παραγωγής και τη δέσπιση μιας νέας ανώτατης αρχής, της οποίας οι αποφάσεις θα δεσμεύουν τη Γαλλία, τη Γερμανία και τις άλλες χώρες που θα προσχωρήσουν σε αυτήν την κοινότητα, η πρόταση αυτή θα οδηγήσει στη δημιουργία των πρώτων συγκεκριμένων θεμελίων μιας Ευρωπαϊκής Ομοσπονδίας που είναι απαραίτητη για τη διατήρηση της ειρήνης» τονίζεται στη διακήρυξη Σουμάν.

Μέσω της Κοινότητας Άνδρακα και Χάλυβα που συγκροτήθηκε από έξι χώρες (Βέλγιο, Γαλλία, Δυτική Γερμανία, Ιταλία, Λουξεμβούργο, Ολλανδία) το ταξίδι προς την ευρωπαϊκή ενοποίηση, όχι μέσω πολέμου και κατακτήσεων αλλά με ειρηνικό τρόπο και με συμφωνία μεταξύ των κρατών, είχε μόλις αρχίσει.

Στη Βρετανία, που συμμετείχε στις ευρωπαϊκές διεργασίες (Συνέδριο της Χάγης, Συμβούλιο της Ευρώπης), ξεκίνησε μεγάλη συζήτηση κι αποφασίστηκε η μη συμμετοχή του Ηνωμένου Βασιλείου (το Brexit έχει βαθιές ρίζες). Η μόνιμη επιτροπή στο υπουργείο Εξωτερικών, που μελέτησε το θέμα της βρετανικής στάσης το 1951, αποφάνθηκε ότι «το Ηνωμένο Βασίλειο δεν μπορεί να διανοηθεί να συμμετέχει στα σοβαρά στην πορεία της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Δεν μπορούμε να δέσουμε το πολιτικό και οικονομικό σύστημά μας υπό την εποπτεία κάποιων υπερεθνικών δεσμών. Ούτε υπάρχει στη χώρα σοβαρή υποστήριξη για τη δεσμική σύνδεση με την ήπειρο (Continent). Μολονότι αυτό μπορεί να μην τυχάνει καθολικής αναγνώρισης, δεν είναι ούτε υπέρ των πραγματικών συμφερόντων της ηπείρου ότι πρέπει να δυσιάσουμε τη μοναδική θέση μας, που μας παρέχει τη δυνατότητα να παρέχουμε στον ελεύθερο κόσμο ηγεσία, σε συνεργασία με τις ΗΠΑ».²¹

Ο ανταγωνισμός στοιχείο της ευρωπαϊκής ταυτότητας

Το κείμενο της διακήρυξης Σουμάν αποτυπώνει τις βασικές θέσεις των φιλελεύθερων στις διεθνείς σχέσεις. Η άποψη ότι «η συγχώνευση των συμφερόντων που είναι αναγκαία για την εγκαθίδρυση μιας οικονομικής κοινότητας θα δημιουργήσει τη “μαγιά” μιας ευρύτερης και βαθύτερης κοινότητας μεταξύ των χωρών που για μεγάλο διάστημα τις χώριζαν αιματηρές διενέξεις» αποτελεί βασικό στοιχείο της φιλελεύθερης θεωρίας σε αντίθεση

με τις βασικές θέσεις της άλλης μεγάλης σχολής, των ρεαλιστών, που υποστηρίζουν ότι ο ανταγωνισμός είναι έμφυτο στοιχείο μεταξύ των κρατών και η βασική μέριμνα κάθε κρατικής οντότητας είναι η ασφάλεια και η «φροντίδα του εαυτού της». Άλλωστε μην ξεχνάμε ότι ο ανταγωνισμός ήταν ένα από τα στοιχεία που οδήγησαν την ευρωπαϊκή ήπειρο στην παγκόσμια κυριαρχία επί αιώνες. Όπως εξηγεί ο Ν. Φέργκιουσσον, «ο πολιτικός κατακερματισμός που χαρακτήριζε την Ευρώπη ωδούσε τους Ευρωπαίους να αναζητήσουν ευκαιρίες –οικονομικές, γεωπολιτικές και θρησκευτικές– σε μακρινούς τόπους. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι επρόκειτο για μια περίπτωση του “διαίρει και βασίλευε”, μόνο που όλως παραδόξως οι Ευρωπαίοι κατάφεραν να κυριαρχήσουν στον κόσμο ακριβώς επειδή ήταν οι ίδιοι διαιρεμένοι. Στην Ευρώπη το μικρό ήταν όμορφο, επειδή σήμαινε ανταγωνισμό. Ανταγωνισμό όχι μόνο μεταξύ των κρατών, αλλά και στο εσωτερικό των κρατών».²² Μπορεί λοιπόν ο ανταγωνισμός, που αποτελεί συστατικό στοιχείο των ευρωπαϊκών κρατών εδώ κι αιώνες, μέσα σε λίγες δεκαετίες να δώσει τη θέση του στη συνεργασία; Τα οικονομικά επιτεύγματα και οι συνθήκες ειρήνης και συνεργασίας που δημιουργήθηκαν ωθούν σε καταφατική απάντηση.

Το «ευρωπαϊκό πείραμα» εθεωρείτο μέχρι πρότινος από τα πλέον επιτυχημένα στην ιστορία. Όμως σε όλη τη διάρκεια της πορείας προς την ευρωπαϊκή ενοποίηση ο ανταγωνισμός ήταν παρών, έστω κι αν δεν έφθασε ποτέ να λάβει τον χαρακτήρα ένοπλης σύγκρουσης. «Η μακραίωνη διαμάχη μεταξύ Γαλλίας και Γερμανίας» δεν θυμίζει σε τίποτα αυτές του παρελθόντος. Αλλά ο φόβος της Γαλλίας για την αύξηση της δύναμης της Γερμανίας ρίχνει πάντα τη σκιά του στις ευρωπαϊκές υποθέσεις. Μολονότι κάποτε ο «γαλλογερμανικός άξονας» ήταν η ατμομηχανή της ευρωπαϊκής ενοποίησης, ο ανταγωνισμός των δύο χωρών δεν έπαψε να υπάρχει και σε κρίσιμες στιγμές σφράγισε τις εξελίξεις κι έβαλε φρένο στις ενοποιητικές διαδικασίες.

Όλο και πιο κοντά, όλο και περισσότεροι

Η οικονομική ανάπτυξη στη Δυτική Ευρώπη από το 1950 ως το 1970 ήταν πράγματι εντυπωσιακή (στο δύσκολο ξεκίνημα συνέβαλε αποφασιστικά και το Σχέδιο Μάρσαλ) «γρηγορότερη και ομαλότερη από κάθε άλλη φορά. Από

το 1913 έως το 1950 η κατά κεφαλήν αύξηση στην περιοχή ήταν κατά μέσο όρο 1% ετησίως. Από το 1950 έως το 1970 ανέβηκε στο απίστευτο 4%. Η προπολεμική μαζική ανεργία φαινόταν να έχει εξοβελιστεί για τα καλά: τα ποσοστά ανεργίας στη Δυτική Ευρώπη έπεσαν από 7,5% κατά μέσο όρο στη δεκαετία του 1930 σε μόλις κάτω από 3% το 1950-60 και σε 1,5% την επόμενη δεκαετία.²³ Η οικονομική άνοδος έδινε κάθε φορά νέα ώθηση στην προσπάθεια ενοποίησης. Η Κοινότητα Άνδρακα και Χάλυβα το 1957 μετατράπηκε σε Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα, η οποία σταδιακά όλο και διευρυνόταν. Το 1973 οι έξι έγιναν εννέα με την προσθήκη του Ηνωμένου Βασιλείου, της Ιρλανδίας και της Δανίας. Το 1981 έγιναν δέκα με την προσθήκη της Ελλάδας και το 1986 δώδεκα με την ένταξη της Ισπανίας και της Πορτογαλίας.

Ύστερα από μια περίοδο σχετικής στασιμότητας, που χαρακτηρίστηκε με τον όρο «eurosclerosis», το τέλος του Ψυχρού Πολέμου δημιούργησε συναισθήματα ευφορίας, παρότι «η Ευρώπη δεν είχε πια τον κεντρικό ρόλο που είχε στα πράγματα με την έναρξή του».²⁴ Η κατάρρευση του σοβιετικού μπλοκ εξάλειψε μια μεγάλη απειλή και προσέφερε τη δυνατότητα ενοποίησης της ηπείρου. Η επανένωση της Γερμανίας, η οποία συνδυάστηκε με τη συμφωνία για την εισαγωγή του ευρώ για τη στενότερη πρόσδεση του Βερολίνου στο ευρωπαϊκό άρμα και η διεύρυνση της Ένωσης προς ανατολάς, περιλαμβάνοντας τις περισσότερες χώρες που ανήκαν στη σοβιετική σφαίρα επιρροής, έφεραν έναν νέο άνεμο αισιοδοξίας.

Η Κοινότητα Άνδρακα και Χάλυβα των 6 κρατών, ύστερα από διαρκείς διευρύνσεις και συνεχή εμβάδυση των μορφών συνεργασίας, κατόρθωσε να μετεξελιχθεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση των 28 κρατών, περιλαμβάνοντας το μεγαλύτερο μέρος της ηπείρου. Ένα σπουδαίο όραμα φαινόταν ότι βρίσκεται κοντά στο να γίνει πραγματικότητα. Η οικονομική ανάπτυξη, το κοινό νόμισμα για τη μεγαλύτερη ομάδα χωρών, η ενίσχυση της αλληλεξάρτησης των οικονομιών και η δημιουργία πολυεπίπεδων διακρατικών δεσμών, δημιούργησαν μια πρωτοφανή κοινότητα συμφερόντων. Η ΕΕ έδειχνε μια ζώνη που προσέφερε ολοένα και μεγαλύτερη ευημερία στους κατοίκους της και αποτελούσε το κλαμπ στο οποίο όλοι ήθελαν να γίνουν μέλη: από τις πρώην κομμουνιστικές χώρες της Ανατολικής Ευρώπης έως τις χώρες των Βαλκανίων και τη μουσουλμανική Τουρκία.

«Η Ευρώπη διέδετο το μοντέλο που θα έπρεπε να ακολουθήσουν οι άλλες χώρες. Είχε κοινωνίες χωρίς αποκλεισμούς, προηγμένα συστήματα κοινωνικής πρόνοιας και πολιτικές που προσανατολίζονταν όλο και περισσότερο στην αειφόρο οικονομική ανάπτυξη. Είχε ανοιχτά σύνορα και μακρά εμπειρία στη συγκυριαρχία, που θα μπορούσε να προσφέρει μαθήματα στη διαχείριση της αλληλεξάρτησης σε έναν παγκοσμιοποιημένο κόσμο».²⁵

Από την αισιοδοξία στη βαθιά ανησυχία

Όλα αυτά φαίνεται να έχουν αλλάξει τα τελευταία χρόνια. Η αισιοδοξία έχει δώσει σταδιακά τη θέση της σε έναν έντονο σκεπτικισμό και ανησυχία για το μέλλον. «Η ευφορία, με την οποία χαιρετίστηκε το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, έδωσε σύντομα τη θέση της σε σκοτεινά προαισθήματα».²⁶ Η έκρηξη της παγκοσμιοποίησης, η υποβάθμιση της ΕΕ στο διεθνές σύστημα και η μείωση του ποσοστού της Ευρώπης στο παγκόσμιο ΑΕΠ, η συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας, η κρίση στην ευρωζώνη, αναβίωσαν εφιάλτες του παρελθόντος. Έφεραν επίσης στην επιφάνεια όλες τις ατέλειες του οικοδομήματος: την ύπαρξη ενός ενιαίου νομίσματος δίχως ενιαία διοίκηση, τους εθνικούς ανταγωνισμούς, την έλλειψη οράματος που θα κινητοποιήσει πολίτες και πολιτικές δυνάμεις και πρωτίτως την έλλειψη ενός ενιαίου πολιτικού κέντρου, ακριβώς τη στιγμή που η Ευρώπη χρειαζόταν στιβαρή ηγεσία. Οι όποιες αποφάσεις για την αντιμετώπιση των προβλημάτων πάρθηκαν με τη γνωστή μέθοδο των συμβιβασμών και οι Ευρωπαίοι πολιτικοί συνέχιζαν να έχουν πρωτίτως στο μυαλό τους τα εθνικά ακροατήρια, από τα οποία αντλούν την εξουσία τους. Ο γαλλογερμανικός άξονας, που από την ίδρυση της Κοινότητας Άνδρακα και Χάλυβα αποτέλεσε την κινητήρια δύναμη της ευρωπαϊκής ενοποίησης, δεν υφίσταται πλέον. Οι κυρίαρχες πολιτικές δυνάμεις, Χριστιανοδημοκράτες και Σοσιαλδημοκράτες, συρρικνώνονται. Λαϊκιστές, ευρωσκεπτικιστές, ακροδεξιοί και εθνικιστές βρίσκονται σε διαρκή άνοδο. Τα δεδομένα, που ίσχυαν επί 70 χρόνια με τη στενή σχέση ΗΠΑ-Ευρώπης, αλλάζουν μετά την εκλογή Τραμπ.

Η ιδέα της πολιτικής ενοποίησης της Ευρώπης έχει ουσιαστικά αποσυρθεί από το τραπέζι, αφού οι μόνοι που έχουν απομείνει να την προβάλλουν είναι κάποιοι διανοούμενοι και μερικοί οραματιστές πολιτικοί, αλλά

όχι οι κυρίαρχες πολιτικές δυνάμεις. Τα κοινοτικά όργανα αντιμετωπίζονται πλέον όχι ως εκφραστές της κοινής ιδέας, αλλά ως κάποιои γκρίζοι υπάλληλοι πλήρως αποκομμένοι από τις αγώνιες και τα συμφέροντα των πολιτών, ενώ ο όρος «γραφειοκράτες των Βρυξελλών», που λαμβάνουν αποφάσεις ερήμην των λαών, βρίσκεται ψηλά στο λεξιλόγιο όχι αριστερών και δεξιών ευρωσκεπτικιστών αλλά και φανατικών ευρωπαϊστών. Για τους περισσότερους, η ΕΕ είναι μόνο μια κοινή αγορά και ελάχιστοι φαίνονται διατεθειμένοι να εκχωρήσουν εθνική κυριαρχία (πέραν αυτής που έχουν ήδη εκχωρήσει) προκειμένου να δημιουργηθεί Ευρωπαϊκή Ομοσπονδία. Οι πολίτες δηλώνουν δυσαρεστημένοι από τον τρόπο λειτουργίας της ΕΕ και η διαρκής πορεία διεύρυνσης αντιστράφηκε μετά το βρετανικό δημοψήφισμα για Brexit.

Η τάση που διαμορφώνεται σήμερα δεν είναι η ενίσχυση των ευρωπαϊκών δεσμών αλλά η ακριβώς αντίθετη: η επανεθνικοποίηση της πολιτικής. Αυτόν τον δρόμο επέλεξαν οι Βρετανοί, σε αυτήν την κατεύθυνση πιάζουν δυνάμεις στο εσωτερικό των μεγάλων ευρωπαϊκών χωρών, αυτόν τον δρόμο επέλεξαν και στην άλλη όχθη του Ατλαντικού. Στις ΗΠΑ, ο Τραμπ εξασφάλισε τη νίκη έχοντας ως βασικό σύνθημα «Αμερική: Σπουδαία Ξανά»,²⁷ με επαναδιαπραγμάτευση εμπορικών συμφωνιών και επιβολή δασμών, άρνηση της συμφωνίας για το παγκόσμιο πρόβλημα της κλιματικής αλλαγής, μείωση του παρεμβατικού ρόλου στις διεθνείς υποθέσεις και μεγαλύτερη ενασχόληση με το εσωτερικό της χώρας. Οι αποφάσεις των ΗΠΑ θα έχουν καταλυτική επίδραση στις ευρωπαϊκές υποθέσεις. Ίσως όμως αποδειχθούν από τους παράγοντες που θα δώσουν νέα ώθηση στη διαδικασία της ενοποίησης.

Το έθνος-κράτος παραμένει πολύ ισχυρό στην Ευρώπη

Παρότι για κάποιο διάστημα πολλοί θεωρούσαν ότι το έθνος-κράτος έχει χάσει τη σημασία που είχε στο παρελθόν, αφού πολλές εξουσίες μεταφέρθηκαν στα υπερεθνικά όργανα των Βρυξελλών, εξακολουθεί να παραμένει το πιο ουσιαστικό συστατικό της ΕΕ. Η Ένωση διατηρεί τον διακρατικό της χαρακτήρα. Το έθνος-κράτος, που δημιουργήθηκε στην Ευρώπη, αποτελεί το σημείο αναφοράς για τη μεγάλη πλειοψηφία των πολιτών. Η πανοπερμία

κρατών και πολιτισμών είναι από τα στοιχεία που δίνουν τον ξεχωριστό χαρακτήρα μιας Ένωσης που προχώρησε με εθελοντική συμμετοχή των μελών της. Η συνεργασία δεν εξάλειψε τα ανταγωνιστικά συμφέροντα που έχουν αναγκάσει την ΕΕ να κάνει αργά βήματα προς τα εμπρός, μέσα από διαδικασίες διαρκών συμβιβασμών. Όπως περιγράφεται στα κεφάλαια του βιβλίου, σε κάθε κρίσιμη φάση που τέθηκαν στο τραπέζι ζητήματα ενοποίησης (αμυντική ενοποίηση, εκχώρηση αρμοδιοτήτων σε κοινοτικά όργανα, δημιουργία κοινού νομίσματος, λειτουργία ευρωζώνης, αντιμετώπιση της κρίσης), ο ανταγωνισμός των κρατών ήταν παρών. Τα εθνικά συμφέροντα ήταν αυτά που καθόρισαν τελικά τις εξελίξεις.

Σε όλη τη διαδρομή, από την Κοινότητα Άνδρακα και Χάλυβα μέχρι τη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τα οικονομικά επιτεύγματα βάδιζαν χέρι-χέρι με συγκρούσεις και διαμάχες, οι οποίες κατέληγαν τις περισσότερες φορές σε έναν προωθητικό συμβιβασμό που σκέπαζε τις ανταγωνιστικές σχέσεις. Ο συμβιβασμός έφτανε μέχρι του σημείου που δεν δίγονταν δεμελιώδη εθνικά συμφέροντα, αφού ελάχιστοι ήταν διατεθειμένοι να παραχωρήσουν εθνική κυριαρχία χάριν ενός αβέβαιου κοινού μέλλοντος. Κάθε φορά που ετίθεντο στο τραπέζι ζητήματα που άπτονταν κεντρικών θεμάτων εθνικής κυριαρχίας, η αντίδραση ήταν πολύ μεγάλη. Χώρες, με πρώτη τη Γαλλία, έβαλαν φρένο σε κρίσιμες στιγμές υπό τον φόβο ότι χάνουν μέρος της εθνικής κυριαρχίας τους κι ότι θα ενισχυθεί ο ρόλος της Γερμανίας. Οι ευρωπαϊκοί δεσμοί είναι πολύ αδύναμοι και, παρότι λειτουργούν με αυξημένο κοινοτικό πνεύμα, στο εσωτερικό τους ενυπάρχουν οι κρατικοί ανταγωνισμοί. Η διαμάχη για τον πρόεδρο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, τον πρόεδρο της Κομισιόν ακόμα και για τον διοικητή της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, είναι χαρακτηριστική. Οι περισσότερες χώρες δείχνουν ικανοποιημένες από τη λειτουργία της κοινής αγοράς που δημιουργεί μεγαλύτερες ευκαιρίες, αλλά δεν δείχνουν πλέον διατεθειμένες να παραχωρήσουν περαιτέρω εθνική κυριαρχία στα υπερεθνικά όργανα των Βρυξελλών.

Κι από τη στιγμή που εξέλιπε ο μεγάλος φόβος που συνιστούσε η ύπαρξη της Σοβιετικής Ένωσης, οι «δαίμονες του παρελθόντος» απελευθερώθηκαν και βγήκαν ξανά στο φως. Ίσως επιστρέψουν στη θέση τους, εφόσον η ΕΕ αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τις νέες προκλήσεις.

Η Ευρώπη, παρ' όλα τα προβλήματα και τους ανταγωνισμούς, από το 1951 έχει διανύσει τεράστια απόσταση. Με δεδομένη την οικονομική πρόοδο και τη διαρκή ενίσχυση της συνεργασίας μέχρι το πρόσφατο ξέσπασμα της κρίσης, η φιλελεύθερη θεωρία των διεθνών σχέσεων έδειχνε να επιβεβαιώνεται.

Οι ρεαλιστές αντιμετώπιζαν όλη την περίοδο της ευφορίας με ένα υπαινικτικό χαμόγελο. Δικαιωμένοι από τη διάψευση εκείνων που έσπευσαν να κηρύξουν «το τέλος της Ιστορίας» μετά την κατάρρευση του ανατολικού μπλοκ, βλέπουν στην άνοδο των εθνικισμών και στην αύξηση του ανταγωνισμού τη θεωρητική επιβεβαίωσή τους. Θεωρούν ότι ο ανταγωνισμός είναι έμφυτο στοιχείο στις σχέσεις των κρατών και είναι αυτός που τελικά επικρατεί. Είναι όντως έτσι; Θα δικαιωθεί η απαισιόδοξη άποψή τους ή απλώς διανύουμε μια δύσκολη συγκυρία και οι οικονομικοί δεσμοί σε συνδυασμό με το δεσμικό ευρωπαϊκό οικοδόμημα που έχει δημιουργηθεί με προσπάθειες επτά δεκαετιών είναι τόσο ισχυρά ώστε θα αντέξουν, οπότε η φιλελεύθερη θεωρία είναι αυτή που τελικά θα δικαιωθεί;

Πιστεύω ότι οι απαντήσεις δεν υπάρχουν σε ένα θεωρητικό σύστημα. Η ερμηνεία των εξελίξεων δεν μπορεί να γίνει με βάση μία και μόνο θεωρία. Η πραγματικότητα είναι πολυσύνθετη για να «χωράει» σε μία θεωρητική προσέγγιση. Μπορείς να την προσεγγίσεις χρησιμοποιώντας στοιχεία από διάφορες θεωρίες, που βοηθούν να ερμηνεύσεις τα γεγονότα και να ανιχνεύσεις τις βαθύτερες αιτίες τους. Η παράθεση των βασικών θεωρητικών υποθέσεων στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης πιστεύω ότι μπορεί να συμβάλει σε αυτήν την προσπάθεια.

Μπορεί να υλοποιηθεί η ιδέα;

Κοιτάζοντας την ιστορία, η υλοποίηση της ιδέας της ευρωπαϊκής ενοποίησης βρίσκεται πιο κοντά από ποτέ. Η ΕΕ περιλαμβάνει την πλειοψηφία των κρατών της ηπείρου, οι οικονομίες είναι ισχυρά διασυνδεδεμένες, 19 χώρες μοιράζονται κοινό νόμισμα. Ευρωπαϊκοί δεσμοί έχουν δημιουργηθεί σχεδόν σε όλα τα επίπεδα και ένας πολίτης μπορεί να επλέξει να εργαστεί στο Παρίσι, το Βερολίνο ή την Αθήνα, δίχως να θεωρείται μετανάστης. Τα σύνορα, που κάποτε ήλεγχαν στρατοί, σήμερα ελέγχονται από την

αστυνομία και το ευρωπαϊκό διαβατήριο επιτρέπει σε κάποιον να ταξιδέψει εύκολα και δίχως διατυπώσεις σε όποιο μέρος της ΕΕ επιθυμεί. Όμως οι ευρωπαϊκές χώρες δεν κατόρθωσαν να κάνουν το αποφασιστικό βήμα προς την πολιτική ενοποίηση. Οι συζητήσεις, που ήταν πολύ θερμές στα πρώτα χρόνια μετά τον πόλεμο, άρχισαν να ατονούν στη συνέχεια, με τη Γαλλία να βάζει φρένο. Οι φόβοι της αυξήθηκαν ακόμα περισσότερο μετά την ενίσχυση της δύναμης της Γερμανίας. Το ευρώ, αντί να γίνει παράγοντας εμβάθυνσης της συνεργασίας, κινδυνεύει να καταστεί παράγοντας διάλυσης. Η ιδέα μιας ευρωπαϊκής Ομοσπονδίας έχει ξεθωριάσει, η τάση «μόνοι μας μπορούμε καλύτερα» κερδίζει έδαφος. Μηχανισμοί αντιμετώπισης κρίσεων στην ευρωζώνη δημιουργούνται, δημοσιονομικοί κανόνες θεσπίζονται, η τραπεζική ενοποίηση προχωράει, όμως λείπει το όραμα και το σχέδιο για το μέλλον της ηπείρου, που θα αποτελέσει τον συνεκτικό ιστό. Όπως το θέτει ο Μαζάουερ, «απομένει να φανεί αν η Ευρώπη θα μπορέσει ν' ανοίξει έναν δρόμο ανάμεσα στον ατομικισμό του αμερικάνικου καπιταλισμού και στον αυταρχισμό της ανατολικής Ασίας».²⁸ Ποιος θα προσφέρει όμως αυτό το όραμα; Ποιες είναι οι πολιτικές δυνάμεις που θα το προβάλλουν και θα επιχειρήσουν με βάση αυτό να κερδίσουν τους πολίτες; Ίσως οι νέες προκλήσεις λειτουργήσουν ως «σήμα κινδύνου». Όπως ακριβώς μετά τον πόλεμο οι νέες απειλές έδωσαν ώθηση στην ευρωπαϊκή ιδέα, έτσι και σήμερα οι συνέπειες από ενδεχόμενη διάλυση είναι αυτές που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν προωθητικά. Η παράθεση των γεγονότων και η ανάλυση των σημερινών συσχετισμών μειώνουν τα περιθώρια αισιοδοξίας. Όμως τίποτα δεν είναι προκαθορισμένο. Μια αναζωπύρωση της ευρωπαϊκής ιδέας θα μπορούσε να οδηγήσει σε αλλαγή των δεδομένων. Όλα αυτά που έχουν οικοδομηθεί θα είναι καταστροφικό να γκρεμιστούν και το χτίσιμο της ενωμένης Ευρώπης να ξεκινήσει ξανά, έχοντας ως πρώτη ύλη νέα ερείπια.